

ЈЕЛЕЧ НА РОГОЗНИ – ДОСАДАШЊА САЗНАЊА

Ирина Кајтез

Републички завод за заштиту споменика културе

Владан Видосављевић

Музеј „Рас” Нови Пазар

e-mail: irina.kajtez@heritage.gov.rs

Оригинални научни рад

Примљено: 14. 5. 2024.

УДК: 904:623.1(497.11)“11/15”

Прихваћено: 23. 7. 2024.

904:725.96(497.11) 902.2(497.11)

Апстракт: *Средњовековно утврђење Јелеч налази се на планини Рогозни, која је још од антике била извор драгоцених рудних богатстава. Утврђење се састоји од Горњег, Средњег и Доњег града. За сада је позната и локација оближње некрополе, а претпоставља се и положај Подграђа. Први пут је поменут у 13. веку, а сасвим је извесно да је саграђен током ранијих векова. Након доласка Османлија, Јелеч остаје под њиховом контролом, а постаје и средиште истоимене нахије, све до средине 16. века када је напуштен. Утврђење никад није археолошки истраживано, нити су његови остаци у потпуности документовани. Остаци утврђења су у веома лошем стању, како због природних процеса који доводе до његове разградње, тако и честог раскопавања и уништавања од трагача за драгоценостима. Због тога је неопходно евидентирати и документовати све видљиве остатке утврђења и његове околине. Аутори текста су геодетски снимили габарит утврђења и документовали све видљиве структуре, као и део некрополе у подножју утврђења. Међутим, ово су само први кораци у већем подухвату који би требало да обухвати комплетно документовање утврђења и његове околине недеструктивним методама и теренском проспекцијом.*

Кључне речи: *Јелеч, утврђење, средњи век, османско доба, некропола, девастација, Рогозна, двор*

На око 25 км југоисточно од Новог Пазара леже остаци утврђеног средњовековног града Јелеча (сл. 1). Смештен је на једном од највиших врхова планине Рогозне – Великом кршу, на 1262 м надморске висине. Око 2 км југоисточно од Јелеча се налази највиши врх Рогозне, Црни врх, са својих 1504 м надморске висине. Планина Рогозна је комплексног геолошког састава, али је вулкански рељеф доминантан. Ова планина је веома богата периодичним и сталним водотоковима и бројним изворима, а као последица вулканских активности бројни су термоминерални извори на њеним обронцима (Новопазарска бања, Вуча, Бањска и др.) (Petrović et al. 2023, 214–215). Предео у

Сл. 1. Изглед утврђења снимљен са југозападне стране

Fig. 1. The fortress, photographed from the south-west

коме је настао Јелеч је богат олово-цинканим рудишима. У старом и средњем веку на њима је експлоатисана среброносна руда са мањим или већим примесама злата. Османлије су планину Рогозну звали *Gümüş Dağ* (Гимиш Даа), или Сребрна планина, а на картографским приказима 16. века среће се под називом *M(onte) Argentato* (Irpen 1892, 132; Петровић 1984, 41; Томовић 2007, 65). Рогозна је била један од најстаријих српских средњовековних рудника, у коме су, поред локалног становништва, пословали и Саси и Дубровчани. На локалитету Лескова Глава, који се налази на Бањској реци, поред сребра и олова производило се и гвожђе (Катић и Катић 2010, 197–198, 210). Приликом теренских обилазака екипа Музеја „Рас” је у више наврата од локалних шумара и дрвосеча добила информације о траговима старог рударења. Реч је о запуњеним рударским окнима на које су шумари наилазили приликом пробијања путева за сечу шума на Рогозни у околини Меденовца и на Црном врху, односно у непосредној околини Јелеча (Документација Музеја „Рас”). Информација је идентична оној коју су пренели рудари рудника Црнац на источној страни Рогозне, 2017. године, када су саопштили да су приликом савремених радова пресецали древне рударске ходнике, који су били прилично уски, и да је у њима руда била најсјајнија.

Покрај Јелеча су пролазили значајни путеви, који су вероватно наслеђени од античких времена. Један је водио ка Брњацима, у долину Ибра, неколико километара југоисточно од Јелеча, где је био двораци краљице Јеле-

Сл. 2. Степеници уклесни у стену на прилазу Горњем граду са источне стране

Fig. 2. Stairway carved into the bedrock at the approaching path to the Upper Town, from the eastern side

не Анжујске (Јиречек 1990, 187). Даље низ Ибар се стизало до Косовске Митровице и Звечана. Други пут је ишао североисточно од Јелеча и водио је из долине Рашке ка Бањској и Звечану. На формирање ових путева вероватно су утицали и бројни рудници за које се зна да су експлоатисани од античких времена, па чак и у време османске власти. Североисточно од Јелеча су се, према дубровачким путописима из 1530. године, испирали злато и сребро (Петровић 1984, 41).

Јелеч је данас окружен скоро потпуно одумрлим селима Беланска, Војковиће, Батке, Отес и Грубетиће. Ова села су донедавно била изолована од главних путних праваца, што је утицало на смањење броја становника и сточног фонда. С временом је вегетација освајала обрадиве површине, пашњаке и голети, тако да је данас Јелеч готово потпуно обрастао густом шумом и шикаром. У народу је познат као Јеринин крш или Велики град (Zdravković 1955, 181; Петровић 1984, 131; Петровић 2010, 228).

До утврђења се најлакше стиже земљаним путем од села Војковиће, који заобилази Јелеч са источне стране. Од овог пута, до Горњег града, једини могући прилаз је стрмом падином са источне стране, док су са остале три окомите литице. На источној падини су на више места видљиви остаци стазе усечене у стену, која се од подножја до Горњег града кретала цикцак линијом. Остало је видљиво и неколико степеника, такође уклесаних у сте-

ну, који су олакшавали приступ утврђењу на стрмим деоницама и превојима (слика 2). До Јелеча се може стићи и са западне стране, из правца села Грубетиће и Отес и тада се најпре улази у Доњи град. Утврђење се може поделити на три целине – Горњи, Средњи и Доњи град, док се непосредно испод њега налазе некропола и Подграђе (Ћулафић 1982, 226).

Историјски подаци и истраживачки радови

Не зна се тачно време подизања Јелеча. Према М. Поповићу, положај, величина утврђења као и начин зидања, могли би његов настанак одредити у прву половину 12. века у оквиру византијског фортификационог система доба Комнина (Роровић 1991, 178; Поповић 2006, 193). Иако П. Ж. Петровић као најранији писани помен Јелеча помиње Јована Кинама (Петровић 1984, 130), у овом историјском извору не налазимо такав податак.

Након пропасти тврђаве Рас, која је дефинисана слојем пожара и налазима новца краља Стефана Радослава (1228–1233) кованим у њој, у првим годинама четврте деценије 13. века (Роровић 1999, 306) Јелеч остаје једини, познат науци, утврђени град у Рашкој.¹ Познато је да су српски краљеви након силаска тврђаве Рас са историјске сцене још пола века владали из Рашке. Након Милутиновог преузимања престола у Дежеви 1282. године, центар српске државе премешта се ка Косову. Током тог времена, могуће је да је управо Јелеч имао улогу владарског рефугијума, као једино утврђење у Рашкој (Поповић 2000, 245; Поповић 2006, 195). К. Јиречек наводи да је владар обично одлазио у градове Јелеч и Звечан (Јиречек 1990, 256). На то је скренуо пажњу М. Поповић (Поповић 2000, 245) док В. Ћулафић наводи и то да је у Јелечу био двор краља Уроша I (1243–1276), нажалост не дајући податке о извору те информације (Ћулафић 1982, 225).

Први поуздани датум када се Јелеч помиње везан је за краља Драгутина (1276–1282) и догађаје који су се одиграли 1282. године. Архиепископ Данило II говори: „Када је јездио неким послом с властелом својом под градом Јелечем, павши са коња сломи ногу своју” (Данило Други 1988, 59). Након овог догађаја „била је велика узбуна и жалост у његову отацству што је њихов господар тако рањен...”. Краљ Драгутин након тога „посла посланике своје ка своме најмлађем брату Милутину, говорећи му: 'Брзо дођи ка мени, јер имам велико тајно саветовање с тобом.' А он чувши за његову такву болест, брзо пође ка њему, и дошавши му у место звано Дежево, у области рашке жупе, и ту учини велико ридање и плач над својим братом” (Данило Други 1988,

¹ Поред Расе и Јелеча, у Рашкој је постојао још један утврђени град на локалитету Градина у Постењу, али, нажалост, не располажемо поузданим подацима када је он напуштен.

59–60). У данашњој Дежеви се исте, 1282. године, одржао велики државни сабор на коме је краљ Драгутин абдицирао у корист млађег брата Милутина (1282–1321). Сматра се да се државни сабор, на коме је краљ Драгутин абдицирао, одржао на месту где су пронађени остаци цркве која потиче из 13. века (Калић и Поповић 1985, 144–146). У Светостефанској хрисовуљи, писаној између 1314. и 1316. године, приликом даривања своје задужбине манастира Бањска, Милутин помиње „и под Јуслечем село Гошево” (Ковачевић 1890, 4). Село Гошево и данас постоји и налази се северозападно од Јелеча. Након пропасти српског царства и борби властеле око престола, Јелеч се налазио у саставу државе хумског кнеза Војислава Војиновића, а кратко је био и у рукама његовог синовца жупана Николе Алтомановића (Михаљчић 1969, 156).

Убрзо после Маричке битке 1371. године умро је цар Урош, што је довело до поделе државе између обласних господара. Крајеви око Новог Пазара су највећим делом припали области Бранковића (Динић 1978а, 68). Звечан, Јелеч и Глухавица су освојени након слома отпора Вука Бранковића, што је означило потпуну власт Османлија у овој области (Динић 1978б, 172–173). Пад Вука Бранковића доводи се у везу са битком на Ровинама (Динић 1978б, 158–159), што смешта освајање ових тачака вероватно у 1396. годину. Кадија у Глухавицу долази већ 1396. године, док се кефалија у Звечану помиње 1399. године (Динић 1978б, 172–173). Око Јелеча су се водиле тешке и дуготрајне битке, због чега су га Османлије назвале „кућа освајања”, епитет који је 1453. године добио и Константинопол (Катић и Војводић 2020, 129, нап. 7). Б. Курипешкић је у првој половини 16. века видео „градић” Јелеч на каменитом брду, са кога се „*krščani, kad još Bosna bijaše u njihovih rukuh, junački boriše s Turci*” (Matković 1881, 171), што говори о живом сећању након више од једног века на отпор који је Јелеч пружао Османлијама. У време османске владавине, по Јелечу је названа административно-управна област вилајет Јелеч², која је, према попису из 1455. године, имала преко 100 насеља (Премовић-Алексић 2014, 176). Наводи се и да Јелеч постаје најјаче турско утврђење у тој области (Šabanović 1959, 32).

Године 1434. помиње се Шаин Жуњевић из Подјелеча, који се задуживао у Дубровнику, што би био први помен Подјелеча у писаним изворима. Од 1434. године па до почетка 16. века у дубровачким документима помиње се више Јелечана који су се бавили трговином сољу, оловним оксидом и јазавичјим кожама. Такође, из дубровачких извора се сазнаје и о процесу исламизације пословних људи Подјелеча, која је узела маха током 16. века (Храбак 1988, 98–100).

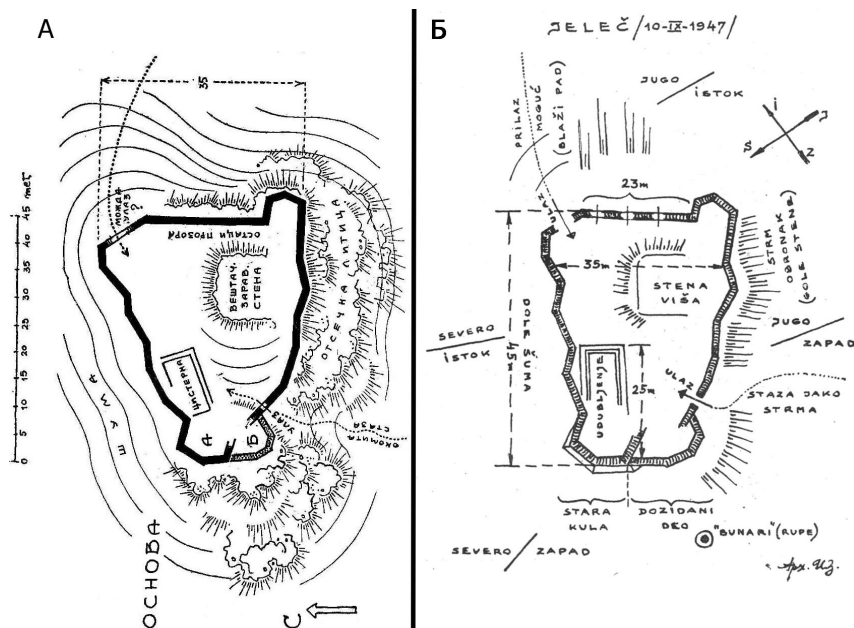
² Читава област Бранковића и старе Рашке била је подељена у четири вилајета – Звечан, Јелеч, Рас и Сјеница (Šabanović 1959, 33).

Према Х. Чар-Дрнда стална војна посада Јелеча је 1455. године бројала 17 чланова (Чар-Дрнда 1988, 70). Из збирног катастарског пописа Крајишта Иса-бега Исхаковића из исте године, сазнајемо да су становници села Црномир, данас непознатог, служили као дунђери који су одржавали град Јелеч, као и то да је Јелеч имао имама коме је био додељен тимар (Šabanović 1964, 5, 57). Имами којима су додељивани тимари вршили су службу у граду откад је потпао под турску власт па до његовог напуштања (Husić 2000, 211; Husić 2010, 161–162). Према попису, у Јелечу је у то време био субаша, управник вилајета, извесни Искендер, припадник личне пратње (гулам) Иса-бега (Katić i Vojvodić, 87; Šabanović 1964, 36). Познато је да је од средине 15. века османска посада у Јелечу била наоружана артиљеријом – топовима. Године 1463. Извесни Карађоз из Пловдива добија као тимар два села како би обављао тобџијску службу у граду (Михаљчић 1969, 156). Војна посада Јелеча није била бројна, а сви посадници су били муслимани из разних крајева Османског царства. Године 1468. заједно са ђеџајом, замеником заповедника тврђаве, бројала је 18 чланова, а 1489. године 21 члан. Почетком 16. века на челу тврђаве се налази диздар и тада је посада бројала 22 члана (Чар-Дрнда 1988, 70).

Посада града Јелеча је распуштена 9. јула 1540. године и тада је донета заповест да се приходи које су уживали посадници Јелеча пребаце у Јајце, и од тада се Јелеч више не помиње у пописима (Husić 2000, 211). Око пола века касније, 1620. године, наилазимо на податак да „и в те дни сагради се град на Рогозну и у Плав(оу)” (Стојановић 1923, бр. 6590), што би, по П. Ж. Петровићу, била последња обнова града за време Аустро-турских ратова (Петровић 1984, 131). Међутим, извесније је да је реч о неком другом, мањем утврђењу, које је обезбеђивало неки од рудокопа на Рогозни. Мало је вероватно да савременику који је оставио овај запис није било познато име Јелеча.

Путописци 19. века Јелеч помињу само у пролазу. Ами Буе помиње његово постојање међу селима у близини Новог Пазара 1854. године (Boué 1854a, 186; 1854b, 141), а положај утврђења у околном пејзажу описао је А. Гиљфердинг 1858. године (Гиљфердинг 1972, 134, 149).

Остаци града Јелеча до сада никада нису систематски истраживани. Прве техничке податке о Јелечу оставили су архитекте И. Здравковић и А. Дероко (Дероко 1951, 114–115, 117–118; Zdravković 1955, 181–183; Здравковић 1970, 21–25). На приложеним скицама и код Здравковића и Дерока приказане су само основе Горњег града (сл. 3). На обе скице уочавају се исти запажени елементи и карактеристике утврђења. Изражена је полигоналност бедема, као и куле на северозападном и југоисточном делу Горњег града. На северозападној кули јасно су одвојене две фазе градње. Уцртани су улази са

Сл. 3. Скице Горњег града А. Дерока (А) (Дероко 1951, сл. 98) и И. Здравковића (Б) (Zdravković 1955, 183)

Fig. 3. Sketches of the Upper Town, by A. Deroko (A) (Дероко 1951, сл. 98) and I. Zdravković (Б) (Zdravković 1955, 183)

североисточне и северозападне стране, „удубљење” односно „цистерна” у северозападном, као и вештачки заравњена стена у југоисточном делу града. Такође, наглашено је и постојање остатака прозора на источном бедуу, који се данас не могу потврдити. Дероко прилаже и нешто детаљнији приказ улаза, односно капије са северозападне стране (Дероко 1951, сл. 37).

Иако су обојица архитеката дали основе само Горњег града, Здравковић даје подробније теренске податке и кратак опис остатака утврђења. Он помиње постојање Средњег, односно „малог града” са три бунара (Zdravković 1955, 181). Из Здравковићевог описа сазнајемо да су зидови и куле Горњег града били очувани у висини од преко 10 м, а да се на угловима града налазе куле полигоналних облика које леже на стени. У јужном зиду³ описује остатке прозора, па овај простор везује за дворану која се налазила унутар града, што је податак који наводи и Дероко (Дероко 1951, 118; Zdravković 1955, 181). Такође, даје опис „одаје” унутар града дубине 3 м за коју сматра да је тамница или цистерна. Изван града, на прилазној деоници

³ Обојица аутора наводе да је у питању јужни зид, међутим, ради се о зиду са источне стране утврђења, што се и на њиховим скицама може уочити.

са јужне стране, препознао је остатке једне грађевине зидане на исти начин и од истог камена као и утврђење, што је Здравковића навело на закључак да су зидани у исто време. За ову грађевину претпоставио је да је служила као воденица на погон ветра или коњске вуче (Zdravković 1955, 181–182). Приликом скорашњих обилазака терена такав објект није потврђен.

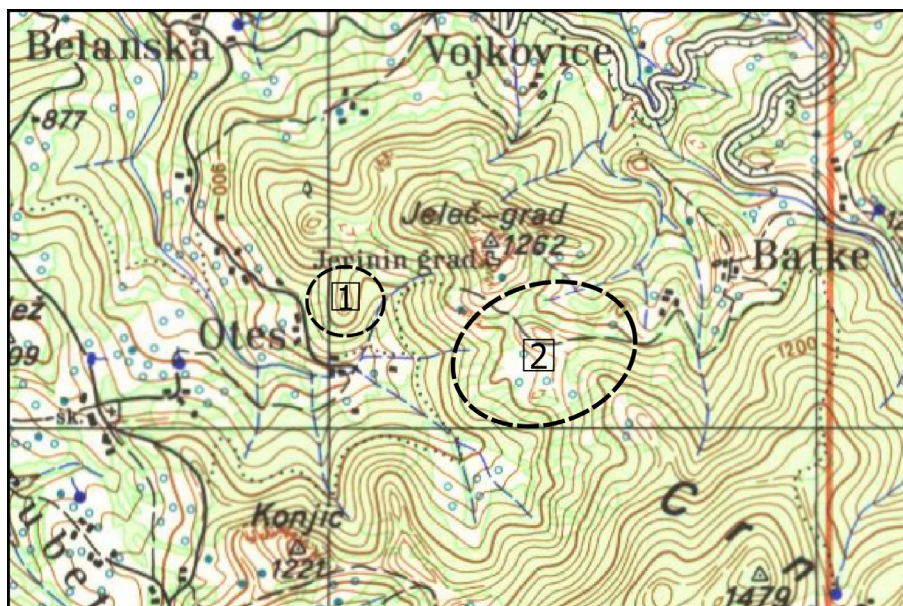
М. Кашанин је о Јелечу оставио само сажете, већ познате историјске податке, које налазимо у његовом недовршеном рукопису (Иванић 2014, 179, 412). Међутим, из Кашанинових белешки и материјала драгоцене су фотографије Јелеча из прве половине 20. века (Иванић 2014, сл. 73–77).⁴ На њима се може сагледати стање појединих елемената утврђења, као и његовог непосредног окружења. Евидентно је да је у прошлости цело окружење Јелеча, па и сам град, било под неупоредиво мањом вегетацијом него што је данашње стање. Фотографија северозападне капије Горњег града (Иванић 2014, сл. 76) представљена је обрнуто, као у огледалу, али би се рекло да је била боље очувана него данас. Северозападна кула (слика 7) сагледива је у потпуности, док је данас скоро цела обрасла у вегетацију. Унутрашње лице источног бедема Горњег града, на коме су И. Здравковић и А. Дероко описали „прозоре”, било је много више од коте тла, као што је то данас случај и самим тим сагледивије за претпоставку о њиховој функцији (Иванић 2014, сл. 75).

Податке о Јелечу оставио је и етнолог П. Ж. Петровић, који је рашке крајеве први пут обишао 1929. године (Петровић 1984, 9), а предео око града Јелеча 1931, 1932. и 1937. године. Он описује остатке града Јелеча, или Јерининог града, или, како га још и назива, Великог града, који су смештени на Великом кршу. У његово време, од града се сачувало зидно платно које опкољава простор на Кршу, које је на неким местима високо и до 15 м. Унутар града Петровић је видео остатке сасвим порушених зграда од којих су на површини остали видљиви темељи. Такође, наводи и податак да су по граду често копали муслимани из Новог Пазара у потрази за драгоценостима (Петровић 1984, 130–132).

Најпотпунији опис града Јелеча и сачуваних остатака грађевина и целина у Горњем, Средњем, Доњем граду, Подграђу као и непосредној околини утврђења дао је В. Ћулафић.⁵ Поред тога, прикупио је од локалног становништва легенде и предања везане за Јелеч. Посебно је драгоцена Ћула-

⁴ Кашанин је за своју студију прикупио фотографије средњовековних утврђења, а за Јелеч наводи да га је фотографисао А. Дероко 1947. године (Иванић 2014, 31, 412).

⁵ Вукман Ћулафић је био управник тадашњег Градског музеја (Музеја „Рас” Нови Пазар) и професор историје у селу Дојевићу код Новог Пазара. Бавио се истраживањем прошлости и становништва Рашке области и севера Црне Горе и своја веома корисна запажања о темама којима се бавио углавном је објављивао у зборницима радова *Симпозијум Сеоски дани Срећена Вукосављевића*.

Сл. 4. Положај Јелеча са непосредном околином и некрополом (1)
и оквирним положајем Подграђа (2)

Fig. 4. Position of Jeleč, with the immediate surroundings, necropolis (1)
and assumed position of the suburb settlement (2)

фићева скица са положајем свих до тада њему познатих остатака грађевина и шире околине утврђења са положајем цркве, гробља и насеља (сл. 4). При опису Доњег града, он помиње грађевине које се слабо разазнају на терену, осим једне, коју поистовећује са „дворцем” Горњег града. У Доњем граду описује испусте које замењују куле у обимним бедемима који су имали одбрамбену сврху, као и улаз у Доњи град браћен са две куле. Улаз у Доњем граду се налази са југозападне стране, до кога води пут. Ћулафић је једини истраживач који помиње и непосредно окружење утврђења, Подграђе са остацима објеката, цркву, гробље, али и остатке објеката који су регистровани на оближњем Црном врху (Ћулафић 1982, 225–231).

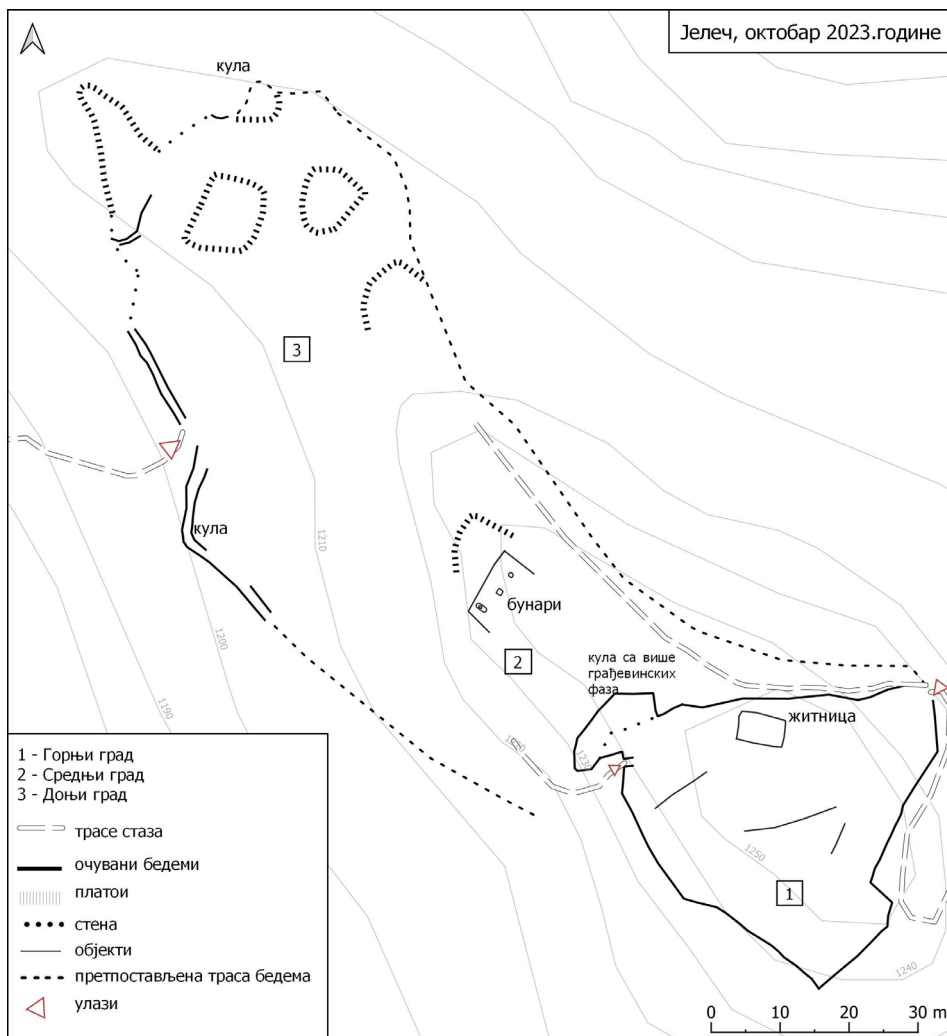
У најскорије време започета су и петрографска истраживања овог утврђења, јер осим што је Јелеч проглашен за споменик културе од великог значаја, он је такође и важан објекат геонаслеђа.⁶ Ова пилот-истраживања,

⁶ Важност овог локалитета запажена је у првим годинама настанка и рада служби заштите споменика културе, па је као Средњовековни град Јелеч проглашен спомеником културе 1947. године, а категорисан као непокретно културно добро од великог значаја 1979. године. Такође, Завод за заштиту природе Србије препознао је град Јелеч и околне вулканске купе као значајне геоморфолошке објекте геонаслеђа у оквиру палеовулканског рељефа (Gavrilovich et al. 1998, 73).

започета на иницијативу аутора и сарадника са Рударско-геолошког факултета и Геолошког завода Србије, тичу се одређивања састава камена и везивних материјала коришћених за изградњу утврђења. Приликом истраживања је анализирано пет узорака градивног и везивног материјала који потичу са Горњег града (Radisavljević et al. 2022, 212–213). У току су и анализе водонепропусног малтера житнице, а резултати свих ових студија даће потпунију слику о провенијенцији и начину употребе градитељских материјала.

Као што је раније поменуто, утврђење и његова непосредна околина обрасли су густом шумом, између осталог и због депопулације ових простора и недостатка стоке која је испашом регулисала бујност вегетације. Видљива оштећења на бедемима проузрокована су природним условима попут ширења вегетације, температурних разлика и воде. На многим местима малтер је потпуно испран, што убрзава деградацију зидова. Од видљивих структура, најбоље су очувани бедеми Горњег града, у оквиру којих је и кула, на којој је видљиво више грађевинских фаза. Најугроженији су бедеми Доњег града, који се из наведених разлога осипају и еродирају, а аутори су, приликом више обилазака терена, приметили свеже одваљене делове зидова. Ниједан надземни објект унутар утврђења није видљив или препознатљив. Читава површина Доњег града је под дебљим слојем лишћа и хумуса, испод кога су се могуће очували остаци објекта, чему сведоче понеки видљиви делови зидова од ломљеног камена, инкорпорираних у стене, као и гомиле камена које потичу од зидова грађевина. Осим тога, велику опасност граду представљају трагачи за драгоценостима који активно раде на прикупљању материјала. Проблем није само одношење предмета од метала већ и то што трагачи раскопавају и поткопавају бедеме и остатке објекта. Приликом последњег обиласка терена током новембра 2023. године, аутори су документовали оштећења и укопе на северозападној капији Горњег града.

Због веома лошег стања у коме се утврђење налази, и након прикупљених података из литературе и документације Музеја „Рас”, аутори овог рада су дошли на идеју да, у мери у којој је то могуће, убицирају позиције објекта и осталих структура унутар и ван зидина утврђења. За потребе таквог једног пројекта било би неопходно, у првом кораку, неструктивним методама (теренском проспекцијом, лидар скенирањем, геофизичком проспекцијом, прибављањем архивских аерофотографских снимака и др.) прикупити што више података. Један од циљева би био и технички документовати габарит утврђења, снимити његову прецизну позицију, трасе бедема и евентуално позиције сачуваних објекта унутар утврђења, услед недостатка оваквог једног свеобухватног плана Јелеча. Пошто комисија Министарства

Сл. 5. План утврђења

Fig. 5. Plan of the fortress

културе Републике Србије није препознала хитност овог подухвата 2023. године на конкурс за финансирање и суфинансирање пројеката из области археолошког наслеђа, аутори су самоиницијативно извели геодетско снимање видљивих остатака Јелеча, које је спроведено у јесен 2023. године. Хитност овог подухвата је утолико већа пошто је закључено да Јелеч рапидно пропада и све више зараста у шуму и шипражје, што, поред осталих природних процеса али и активности трагача за драгоценостима, доприноси његовој девастацији.

На основу ових мерења су по први пут прецизно документовани и геопозиционирани преостали делови утврђења, испраћене су трасе некадашњих бедема и осталих структура (сл. 5).

Резултати најновије проспекције

По дужој оси, оријентисаној правцем југоисток–северозапад, дужина утврђења износи укупно око 172 м, док се по краћој оси, север–југ његова дужина креће у распону 35–50 м.

Горњи град

Као што је поменуто, од подножја до врха, односно Горњег града најлакше се стиже са источне стране, веома стрмим прилазом, на коме се на више места уочавају трагови цикцак стазе и степеника усечених у стену. Тај пут прилази утврђењу дуж источног обимног зида да би се у североисточном углу дошло до претпостављене капије.⁷ Горњи град је полигоналне, трапезоидне основе и малих је димензија, приближно 50 x 35 м, дужом осом правца исток–запад, смештен на највишем врху Великог крша.

Цео простор Горњег града је адаптиран нивелисањем, засецањем и заравњивањем стена како би се добила већа корисна површина за изградњу објеката. Данас је тешко говорити колико их је било, јер је скоро цела његова површина обрасла у растиње и вегетацију. Међутим, јасно се виде остаци неколико грађевина који се манифестују као удубљења у рељефу, а спорадично се уочавају и остаци зидова.

Најбоље очувани остаци једне грађевине се налазе уз северни обимни зид, коју су претходни истраживачи определили као цистерну или тамницу (сл. 6) (Zdravković 1955, 181). Грађена је засецањем стене на јужној и делимично на источној и западној страни, а на осталим местима је озидана каменим блоковима уз употребу кречног малтера. Њене димензије износе приближно 5 x 6 м, али се дубина не може тачно утврдити због наталоженог шута и хумуса током времена – тренутно измерена дубина објекта је око 3 м. На западном и источном зиду још увек су видљиви трагови водонепропусног црвенкастог малтера, којим је цела унутрашњост ове грађевине била оплаћена. На неколико места у свежем малтеру су утиснуте хоризонталне линије (сл. 6). Грађевина је млађа од обимног зида на који се наслања, јер се у североисточном углу не види конструктивна

⁷ Претходни аутори који су се бавили истраживањем Јелеча на овом месту су помињали постојање капије. Међутим, садашња ситуација на терену не омогућава поуздану идентификацију капије, због тога што је бедем на том месту оштећен.

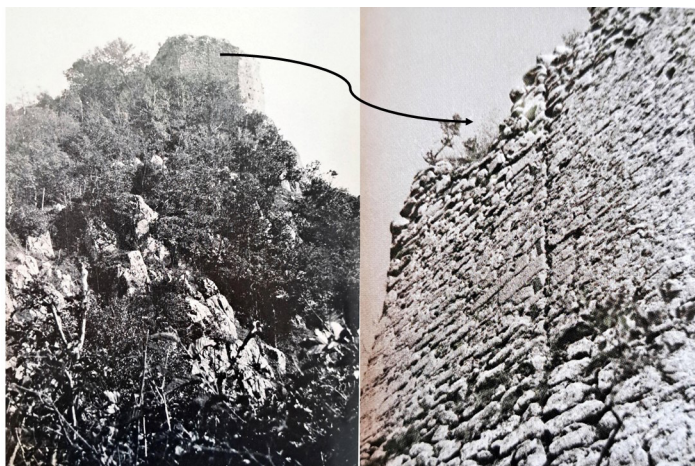
Сл. 6. Изглед источне половине житнице (лево) и хоризонталне линије на малтеру на западном зиду житнице (десно)

Fig. 6. Eastern part of the granary (left), and horizontal lines carved into the granary mortar on the western wall (right)

веза између источног зида грађевине и обимног зида. На основу визуелне опсервације водонепропусног малтера може се рећи да његова структура подсећа на водонепропусни малтер из житнице тврђаве Рас (Ровић 1999, 199–200). С обзиром на то да се у Средњем граду, смештеном западно од Горњег, налазе бунари, или цистерна са сантрачима, а у једном од њих се током Ћулафићевих обилазака још увек видела вода (Ћулафић 1982, 226), можда бисмо грађевину у Горњем граду могли одредити и као житницу, што би разјаснила једино археолошка истраживања. Као и житница тврђаве Рас, житница тврђаве Јелеч би по капацитету превазилазила потребе саме тврђаве.

Као што је поменуто, претходни истраживачи су запазили остатке прозора у источном бедуу Горњег града и претпоставили да се на том месту налази објект (Дероко 1951, 118; Здравковић 1955, 181). Данас су на том месту видљиви само већи отвори у зиду, можда простор за постављање топова, или последица распадања зидова. У оквиру Горњег града на више места су уочени блокови сиге, а на једном од њих је видљив жлеб, или удубљење у виду крста, за који се за сада не може тврдити да ли је конструктивне или декоративне функције. Констатовани су и блокови сиге обрађени тако да су чинили део свода неке од грађевина, или лучно изведених пролаза, које је запажао и Ћулафић (Ћулафић 1982, 226).

У северозападном делу Горњег града, поред куле са више грађевинских фаза, постоји још један пролаз – капија, од кога су се сачували веома добро клесани довратници. Пролаз је водио до стазе која се спуштала низ јужну, доста стрму падину, тако да је вероватно реч о алтернативном

Сл. 7. Северозападна кула Горњег града са више фаза
(према: Иванић 2014, сл. 73 и 74)

Fig. 7. North-western tower of the Upper Town, with several building phases
(Иванић 2014, сл. 73 and 74)

(тајном) пролазу у случају опсаде, за евакуацију. Сам пролаз је доста узак, ширине је 1,25 м, што је још један податак који иде у прилог констатацији о споредном пролазу.

Горњи град, бар видљиви остаци обимног зида и житнице, грађени су од правилно тесаних блокова кварцлатита уграђених у лицама и на превојима (Radisavljević i dr. 2022, 212–213), док језгро чине ломљени комади камена везани кречним малтером (тзв. трпанац). На више места су видљиви сантрачи, негативи дрвених греда, које су биле постављене кроз зидове подужно и попречно, у виду роштиља. Спајане су гвозденим клиновима. Очувана висина обимног зида је неједнака и креће се од 4–5 м на источном делу па до 12 м, колико износи висина куле са неколико фаза градње у северозападном делу тврђаве. Ова кула је за сада једини објекат Горњег града за који се може констатовати да има неколико фаза градње. На спољном лицу куле уочава се спојница која се може пратити читавом њеном висином (сл. 7), а фазе се јасно могу издефинисати и у маси куле. За ову кулу, из времена позније фазе, односно надоградње, Г. Симић само хипотетички, због недовољне истражености и штурих података, претпоставља да би могла представљати главну, бранич, односно донжон кулу града Јелеча. Кула би припадала типу главних кула неправилног облика малих димензија карактеристичних за неприступачна утврђења која се везују за најранији период њиховог појављивања, односно 13–14. век (Симић 2014,

87, 148). У случају Јелеча, међутим, уколико се говори о облику који кула добија у познијој фази, поставља се питање времена њене доградње, што је могло бити и за време османске власти, те онда не би могло бити речи о средњовековном типу бранич куле.

Средњи град

Под Горњим градом, са његове западне стране, смештен је Средњи град, од кога је висински нижи за око 25 м. До њега се најлакше долази стазом која води уз северни бедем Горњег града са његове спољне стране. До њега се може доћи и кроз поменути улаз на северозападној страни Горњег града, узаном стазом која води уз спољашње зидове куле. Средњи град заузима врло мали простор неправилно троугаоног облика, оквирно димензија 12 x 12 x 12 м, који сачињавају један вештачки заравњен плато и остаци објекта у оквиру кога се налазе бунари. Од објекта се могу испратити само трасе зидова, и његове димензије приближно износе 5,5 x 10,3 м, дужом осом оријентисан правцем североисток–југозапад. Објекат је током свог постојања вероватно био преправљан, што се уочава код северног зида, где се јасно могу пратити две фазе, односно два правца пружања лица зида. Југоисточно од објекта уздижу се окомите стене ка Горњем граду. У оквиру објекта налазе се три бунара. Над отвором јужног бунара пречника 50 цм лежи већа камена плоча – сантрач димензија 1,6 x 1 м, кружно перфорирана на месту његовог отвора. Над плочом је некада вероватно стајала дрвена конструкција за извлачење воде из бунара. Остала два бунара, средњи и северни, немају такву плочу на отвору, или се она није очувала. Грађени су од већих притесаних камених блокова, пречника отвора од 50 до 70 цм. Бунари привлаче пажњу трагача за драгоценостима, јер се сваки пут око њих уочавају свеже ископане јамице, или је из њихове унутрашњости извађен неки камен. Ћулафић наводи да су мештани затрпали два бунара како стока не би упадала у њих (Ћулафић 1982, 226).

Доњи град

Северозападно од Горњег и Средњег града пружа се Доњи град. У питању је издужен неправилан простор оквирно димензија 90 x 45 м, који је у просеку нижи за преко 60 м од Горњег града. Читав простор је зарастао у веома густу шуму. На површини тла је током целе године присутан дебљи слој лишћа, тако да се грађевинске структуре у оквиру Доњег града веома тешко уочавају. Запажа се неколико заравњених платоа мањих или већих димензија, а понегде и остаци зидова рађених ломљеним каменом везаних

Сл. 8. Део бедема у Доњем граду код улазне капије

Fig. 8. A part of the rampart in the Lower Town, at the gate

кречним малтером. Као што је већ поменуто, карактеристичан за читаво утврђење је начин зидања у коме се природно окружење искоришћава у нај-већој могућој мери. Осим заравњених платоа, који су изведени засецањем стенске основе како би се добила равна хоризонтална површина, стена је искоришћена и у свом изворном облику на местима на којима се појављује на траси зидова или бедема, а зидање је на овим местима у функцији испуне празног простора. То се најбоље уочава код јужног обимног зида дебљине 2,20 м (сл. 8), али спорадично и на објектима унутар Доњег града. Јужни обимни зид је знатно боље очуван од северног, али је и он у веома лошем стању. У овом делу бедема налази се и капија до које се долазило путем којим се блажим успоном од југозапада прилазило Доњем граду. Капија ширине око 4 м врло је једноставно решена и вероватно је била засвођена. На месту где се налазила капија зид је доста нагнут ка споља под тежином земље и због испраног малтера, а поткопале су га и јазбине дивљачи, као и трагачи за драгоценостима, па ће се неминовно у не тако далекој будућности обрушити. На доста места су у структури зида видљиви хоризонтални и вертикални сантрачи – остаци дрвеног роштиља.

У оквиру Доњег града Ћулафић је препознао 6 или 7 полукружних испуста у бедуу који су замењивали куле (Ћулафић 1982, 227, 230). Аутори су током обилазака локалитета уочили само два таква испуста, односно куле

Сл. 9. Фрагменти керамике и металних предмета пронађени
у земљи коју су ископали трагачи за драгоценостима

Fig. 9. Pottery sherds and metal objects from the ground excavated by treasure hunters

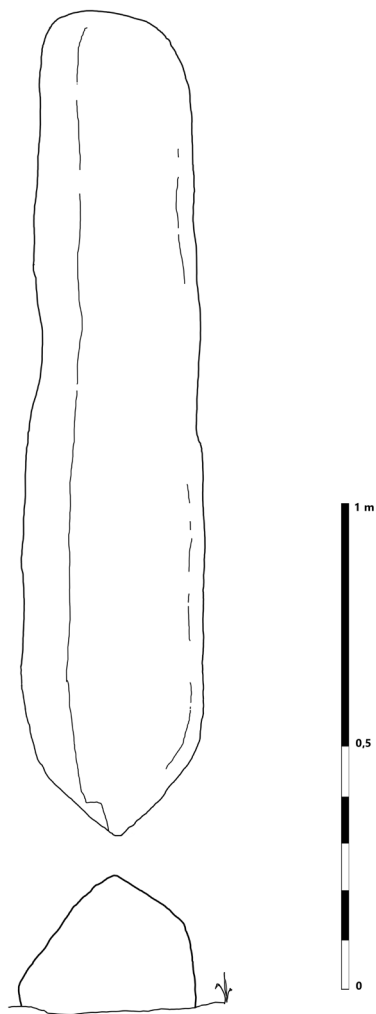
које се могу препознати на Ћулафићевој скици. У питању је испуст-кула источно од улаза у Доњи град, чији се полукружни облик може назрети са унутрашње стране бедема. Друга испуст-кула препозната је на супротној, северној страни Доњег града, где је видљив сегмент трасе бедема који лучно одступа од правца његове трасе. На овом простору, у конфигурацији терена се уочава и кружни удубљени плато.

Најзападнија тачка Доњег града представља троугаони плато највеће ширине 9 м, а дужине око 20 м, на коме се најбоље уочавају интервенције на заравњавању стене. Овај плато се налази у непосредној близини капије, а са две стране је окружен окомитим летицама.

Покретни налази са утврђења Јелеч су врло малобројни. Приликом рекогносцирања екипе Музеја „Рас” 2012. године прикупљено је неколико фрагмената керамике и металних предмета из укопа који су за собом оставили трагачи за драгоценостима. Фрагменти се не могу са прецизношћу хронолошки одредити, мада се оквирно могу сместити у период позног средњег века (сл. 9). Једино би се за једну у целини очувану хоризонталну дршку могло предложити нешто прецизније датовање (сл. 9–3). Хоризонталне дршке налик овој јављају се на зделама, а налазе се у равни обода или испод њега. Глеђосане су, као и остатак посуде којој припадају. Ове зделе су често украшене у зграфито техници, док је на самим дршкама најзаступљенији мотив утиснутих концентричних кругова (Зечевић 2003, 91–92). Налаз са Јелеча је трочлана дршка са три полукружна проширења, на којој се глеђ очувала само у траговима (могуће је да је фрагмент горео), док други видови украшавања нису присутни. Аналогију овом примерку налазимо у материјалу 14–15. века пронађеном у порти Петрове цркве (Зечевић 2003, 80, Т. III/2). Зделе са водоравном дршком јављају се у периоду 13–15. века и припадају групи луксузних предмета, са могућом култном наменом. Углавном се срећу у манастирским комплексима, а једино се, ван манастирских целина, издвајају појединачни налази из Сталаћа, Маглича и Београдског града (Bajalović-Hadžić-Pešić 1981, 68; Зечевић 2003, 83; Popović 2012, 163). Из тог разлога, налаз са Јелеча би, иако нађен ван контекста, имао значајну улогу у разумевању важности и карактера овог утврђења у средњовековним оквирима.

Некропола

На око 500 м југозападно од утврђења, на врху, седлу и падинама брда подно града, изнад потеса Отес, налази се некропола (сл. 4), прецизно приказана и на Ћулафићевој скици. Због веома бујне вегетације није могуће утврдити границе њеног распрострањања. Приликом обилазака терена евидентирано је седам плоча, од којих су пет откривене *in situ*, док су две дислоциране, највероватније услед активности трагача за драгоценостима. Дужине плоча се јављају у распону од 60 до 220 цм, а ширине од 26 до 54 цм. Највећа измерена висина је 34 цм, али није могуће у потпуности сагледати висине плоча јер су утонуле у тло и вегетацију. Већина плоча је аморфног или правилнијег правоугаоног издуженог облика, док су уочене и оне троугаоног пресека, које, по предложеној типологији Ј. Ердељан, спадају у групу ниских плочастих слемењака (Ердељан 1995, 45–46, сл.10) (сл. 10). Од некрополе до улаза у Доњи град се може испратити зарасла стаза која пролази кроз густу шуму, а представља остатке некадашњег пута ка утврђењу.

Сл. 10. Надгробник типа плочасти
сlemeњак са некрополе

Fig. 10. Tombstone of the recumbent
slab with a two-sloped surface type
from the necropolis

Подграђе

У Подграђу Јелеча, које се налазило источно и југоисточно од Горњег града у његовом подножју, на већем заравњеном платоу се и даље могу уочити остаци више грађевина. У питању је површина коју одликује благо заталасан терен, који уоквирују висока брда и Црни врх, највиши врх Рогозне. У оквиру Подграђа још увек се одржао топоним Спасовица, у коме је П. Ж. Петровић препознао Цркву Св. Спаса, која се помиње у летописним белешкама (Петровић 1984, 130). То потврђују и мештани села Војковиће.⁸ Осим тога, на самој површини тла није могуће разазнати објекте у конфигурацији терена. Из тог разлога, убикација Подграђа и структура у оквиру њега могла би се извести применом неструктивних метода као што су Лидар или геофизичка проспекција терена, која би се употребила теренском проспекцијом и пробним бушењима терена.

Подстакнути причама, легендама и догађајима који су се одиграли у сливу реке Рашке током средњег века, везаних за лозу Немањића, данас Јелеч највише при-

влачи пажњу планинара. Ни њихова активност, углавном у Горњем граду, не пролази без деструктивних трагова, па чак је и безбедност због урушавања зидова нарушена. Сudeћи по траговима које остављају иза себе, није

⁸ Захваљујемо Оливери Тимотијевић пореклом из села Војковиће на датим информацијама.

ни мали број оних који метал-детекторима све више уништавају овај недовољно проучен споменик културе и природе, раскопавајући га у потрази за драгоценостима.

Ово нису само савремене тенденције, јер је Јелеч био мета радозналих и кроз минуле деценије, чак је и Ћулафић забележио да „се сваке године нешто руши” (Ћулафић 1982, 227). Осим тога, природни утицаји као што су, на првом месту, вегетација, а затим дејство воде, мраз и температурне осцилације неминовно разграђују како везивну тако и градивну компоненту бедема и осталих структура. Због дебљег слоја лишћа и хумуса не може се претпоставити број нити стање објеката у оквиру утврђења.

Значај овог утврђења, иако у потпуности неистраженог, огледа се у неколико аспеката. Саграђено је у вековима рударски активној зони, непосредно поред битних трговачких путева. Иако време подизања Јелеча није познато, према карактеристикама утврђења, као и писаним изворима, очигледно је да се у њему може пратити континуитет живота од средњег века, можда и као једног од византијских утврђења, до дубоко у време Османлија. Као једно од утврђења које је наставило живот до у 16. век у рукама Османлија, своју важност показује и тиме да се по њему назива читава административна област. Као средњовековно седиште доводи се у везу са краљем Драгутином, а налаз дршке која припада типу зделе са хоризонталним дршкама даје му на још већем значају, с обзиром на то да су овакви налази у градовима и утврђењима за сада веома ретки.

„До данас Јелеч није био предмет никаквих археолошких истраживања нити конзерваторских интервенција, па се о њему као споменику културе мање зна него о неким другим нашим средњовековним градским утврђењима. Његов историјски значај заслужује бригу конзерватора и наше друштвене заједнице”, (Станић, 1979, 9) речи су Р. Станића, који је пре више од 40 година о овом важном локалитету имао иста запажања која се могу пренети и на данашње време. Свим преживелим споменицима средњовековне Рашке, током последњих неколико деценија, истраживачи и службе заштите културних добара посветили су пажњу, али Јелеч је, вероватно због веома неприступачног положаја, изостао из таквих пројеката. Његово рапидно пропадање указује на хитност реаговања свих институција које се баве проучавањем и заштитом културних добара. Губимо прилику да један средњовековни град, потенцијално рефугијално седиште српских владара 13. века, за почетак документујемо савременим, недеструктивним методама.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Bajalović-Hadžić-Pešić, M.** 1981. *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd: Muzej grada Beograda.
- Boué, A.** 1854a. *Recueil d'itinéraires dans La Turquie d'Europe*. Tom premier, Vienne.
- Boué, A.** 1854b. *Recueil d'itinéraires dans La Turquie d'Europe*. Tom second, Vienne.
- Gavrilovich, D., Belij, S. and Mijovich, D.** 1998. Inventory of geomorphological heritage of Serbia as a base for protection of geomorphological features, *Geologica Balcanica* 28, 3–4, 71–76.
- Гиљфердинг, А.** 1972. *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево.
- Данило Други** 1988. *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- Дероко, А.** 1951. *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд: Просвета.
- Динић, М.** 1978a. Југозападна Србија у средњем веку, у: Ћирковић, С. ур., *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд, 68–83.
- Динић, М.** 1978b. Област Бранковића, у: Ћирковић, С. ур., *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд, 148–177.
- Ердељан Ј.** 1995. *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Археолошки институт Београд, посебна издања 31, Нови Пазар: Музеј „Рас“.
- Zdravković, I.** 1955. Kratki terenski podaci o našim gradovima, *Vesnik Vojnog muzeja* 2, 181–189.
- Здравковић, И.** 1970. *Средњовековни градови у Србији*, Београд.
- Зечевић, Е.** 2003. Прилог проучавању здела са водоравном дршком, *Новопазарски зборник* 27, 73–106.
- Иванић, Б.** прир. 2014. *Милан Кашанин, Градови и дворци у средњовековној Србији*, Београд: Народни музеј.
- Irpen, T.** 1892. *Novibazar und Kossovo: das alte Rascien, eine Studie*, Wien.
- Јиречек, К.** 1990. *Историја Срба, политичка историја до 1537. године*, Књига I, Београд: ЗМЈ.
- Кајтез, И. и Видосављевић, В.** 2023. Јелеч на Рогозни – досадашња сазнања, *Српско археолошко друштво, јесењи састанак средњовековне секције*, Котор, 1–3. децембар 2023. године, програм и апстракти, 29–30.
- Калић, Ј. и Поповић, М.** 1985. Црква у Дежеву, *Старинар* XXXVI, 115–149.
- Катић, С. и Катић, Т.** 2010. Рудник Жежна и рударство Рогозне и Подбуковица у 16. веку, *Историјски часопис*, књ. LIX, 197–224.
- Катић, Т. и Војводић, У.** 2020. Границе жупе и нахије Рас у средњем и раном новом веку (14–16. век), *Историјски часопис*, књ. LXIX, 127–155.
- Katić, T. i Vojvodić, U.** 2021. Transformation of the Medieval Urban Landscape: from Medieval Ras to Ottoman Novi Pazar, *Using Landscape in the Middle Ages in the Light of Interdisciplinary research*, Proceedings of the 6th International Scientific Conference on Medieval Archaeology of the Institute of Archaeology, Zagreb, 6th June 2019, 83–90.

- Ковачевић, Љ.** 1890. Светостефанска хрисовуља, *Споменик Српске Краљевске Академије* IV: IX–XII, 1–23.
- Matković, P.** 1881. *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI veka, II, Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta*, Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga LV, Zagreb.
- Михаљчић, Р.** 1969. Јелеч, у: Малетић, М. ур. *Нови Пазар и околина*, Београд, 155–158.
- Мушовић, Е.** 1981. Нахија Јелеч у XVI веку, *Новопазарски зборник* 5, 41–75.
- Petrović, D., Milinčić, M., Vukočić, D., Milinčić, U., and Potić, I.** 2023. Evaluation and Valorization of Geoh heritage of the Mount Rogozna Area (Serbia), *Journal of Earth and Environmental Sciences*, February 2023, Vol. 18, No. 1, 213–224.
- Петровић, Ж. П.** 1984. *Рашка, антропогеографска проучавања I*, Етнографски институт САНУ.
- Петровић, Ж. П.** 2010. *Рашка, антропогеографска проучавања II*, Нови Пазар: Музеј „Рас“.
- Роровић, М.** 1991. Les forteresses de systeme defensive byzantine en Serbie au XIe–XIIe siècle, *Старинар* XLII, 169–185.
- Роровић, М.** 1999. *Tvrđava Ras*, Arheološki institut SANU.
- Поповић, М.** 2000. Владарско боравиште Стефана Немање у Расу, *Зборник радова Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Научни скупови САНУ, књ. XCIV, Одељење историјских наука, књ. 26, 233–247.
- Поповић, М.** 2006. Замак у српским земљама позног средњег века, *Зборник радова Византолошког института* XLIII, 189–207.
- Роровић, М.** 2012. *Maglički zamak*, Beograd: Arheološki institut.
- Премовић-Алексић, Д.** 2014. *Археолошка карта Новог Пазара, Тутина и Сјенице*, Нови Пазар: Музеј „Рас“.
- Radisavljević, M., Srećković Batočanin, D., Vidosavljević, V. i Kajtez, I.** 2022. Jeleč grad – još nepriznat objekat geonasleđa, *Zbornik apstrakata, XVIII kongres geologa Srbije*, Divčibare, 1–4. jun 2022, 212–213.
- Симић, Г.** 2010. *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Станић, Р.** 1979. Средњовековни град Јелеч, *Ибарске новине* 1369, Краљево 15. 11. 1979, 9.
- Стојановић, Љ.** 1923. *Стари српски записи и натписи, књига IV*, Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Томовић, Г.** 2007. Косово и Метохија на старим кратама од XV до XVIII века, у: Михаиловић, К. (ур.), *Косово и Метохија: прошлост, садашњост, будућност*, зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Београду, 16–18. марта 2006. год., 61–71.
- Ћулафић, В.** 1982. Јелеч – Јеринин град, центар Јелеч жупе, *Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића X*, 225–231.
- Храбак, Б.** 1988. Рашки пазари у XV и XVI веку, *Наша прошлост* 3, 77–119.

Husić, A. 2000. Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49, 189–229.

Husić, A. 2010. O imamskoj službi u tvrđavama Bosanskog sandžaka u 15. i prvoj polovini 16. stoljeća, *Radovi filozofskog fakulteta u Sarajevu*, Knjiga XIV/1, 149–172.

Чар-Дрнда, Х. 1988. Из прошлости Јелеча, *Новоназарски зборник* 12, 69–72.

Šabanović, H. 1959. *Bosanski pašaluk*, Sarajevo: Svjetlost.

Šabanović, H. 1964. *Krajište Isa-bega Ishakovića, zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut Sarajevo.

Irina Kajtez

Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade

Vladan Vidosavljević

“Ras” Museum, Novi Pazar

JELEČ ON MOUNT ROGOZNA – PRESENT EVIDENCE

Keywords: *Jeleč, fortress, Middle Ages, Ottoman Period, necropolis, devastation, Mount Rogozna, castle*

The Medieval fortress of Jeleč is located on Mount Rogozna, about 25 km south of Novi Pazar. Mount Rogozna has been an important mining point, since it is rich in various ores – gold, silver, and iron. It has been known as Gümüş Dağ in Turkish, meaning Silver Mountain, and we see Rogozna marked as M(onte) Argentato on 16th-century maps. This fact has certainly been one of the reasons why the fortress of Jeleč was built at the site, watching over important roads. The precise period in which the fortress was built is unknown, it could date as far as the first half of the 12th century, as one of the points in the Komnenian fortification system. However, the first written source mentioning Jeleč dates back to the second half of the 13th century, in the context of events leading to King Dragutin’s passing down power to his brother Milutin. After the Ottoman conquest of Serbian medieval lands, Jeleč was an important fortification, in which the Ottoman army remained until the 16th century.

The fortress of Jeleč consists of the Upper, Middle and Lower Town, a necropolis and a settlement beneath the walls, identified by earlier scholars. The Upper Town was described and sketched by architects in the first half of the 20th century, but Jeleč was never a subject of a more detailed research. The beginning of one such project, which would involve non-destructive prospection, including LiDAR, prior to archaeological research, is urgent since the fortress remains are in extremely bad condition. One of the reasons for this is the old and newly grown lush vegetation, environmental conditions, and frequent activities of treasure hunters as well. As one of the first steps, the authors of this paper have recorded visible remains of the whole fortress with a GNSS RTK receiver, and thus, the whole surface and shape of the fortress were recorded for the first time. In the Upper Town, there are remains of a granary, a small, possibly secret passage, towers, of which one has several building phases and areas with flattened ground rock. The Middle Town consists of a plateau which includes a building with 3 wells. In the Lower Town, several plateaux can be distinguished. No vis-

ible structures survive in the area of the Lower Town, but plateaux and rock piles covered with thick layers of leaves and ground indicate their existence and position. Outer walls have been preserved on several spots, and two round extensions have been identified within them which could have served as towers. A specific method of building was used, which includes the incorporation of natural rock within structures, combined with stone masonry.

The only artefacts collected from the fortress come from the areas excavated by treasure hunters. The collection consists only of several pieces of pottery sherds and two cleats. However, an indicative piece of a horizontal-type handle can be dated into the period of the 13th–15th century. Handles like this belong to a specific type of bowls, probably used for cult purposes. These bowls are a rare find, typically belonging to monastic and church complexes, with only two known pieces which come from urban areas, from Stalać and Belgrade.

A necropolis was also recorded on a hill south-west of the fortress. Seven gravestones were found, of amorphous and semiregular shape, some of which belong to the recumbent slab with a two-sloped surface type.